

KİTAP TANITIMI

Ali Ayten, Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri, İz Yayıncılık, İstanbul 2006

Araştırmacı Ali Ayten, "Psikoloji ve Din" adlı eserinde din psikolojisinin önemli simalarından beşinin, din ve Tanrı anlayışlarını ele almış, psikolojideki çok bilindik yaklaşımlarına da genel hatlarıyla değinmiştir. Söz konusu psikologlar kitapta ele alınmış sıralarına göre, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Erich Fromm, Abraham Maslow ve Viktor Frankl'dır.

Kitap, her biri bir psikologun görüşlerini anlatan birer makale şeklinde olan beş kısımdan oluşmakta, her bir kısmın sonucu ve bibliyografyası kendi içinde yer almaktadır.

Ele alınan psikologlardan Sigmund Freud psikanaliz ekolünün kurucusu ve en büyük temsilcisidir. Yine Carl Gustav Jung önce psikanalizde önemli bir sima iken sonradan analitik psikolojinin kurucusu oldu. Erich Fromm, Abraham Maslow ve Viktor Frankl ise hümanist yaklaşımın seçkin isimlerindedir.

Bu tabloya bakıldığında Ayten'in neden bu psikologları tercih ettiği net olarak anlaşılamamaktadır. Eğer tercih psikologların önemli oluşlarına göre yapılmış ise, bu durumda Alfred Adler, William James, Gordon Allport, Erik Erikson gibi isimlerin de bu kitabın kapsamında olması yerinde olurdu. Şayet tercih ekoller baz alınarak yapıldıysa bu durumda üç hümanist iki de psikanalistin değil, örneğin, davranışçılık, işlevselcilik ve yapısalcılık gibi ekollerin de içerisinde yer aldığı tüm yaklaşımlardan birer veya ikişer temsilcinin ele alınması gerekirdi. Şu durumda, yazarın tercihini etkileyen faktörün psikologların insan iradesine verdikleri önem olduğunu söylemek mümkündür. Ancak psikologlara dair yazılanlar incelendiğinde bu tercihin bu temele dayanılarak yapıldığı da net bir şekilde göze çarpmamaktadır.

Anlaşılabileceği üzere kitap, birbirinden oldukça bağımsız görünen, ancak, psikolog oluşları ve dini ele alışları bakımından önemli düşünürleri ele almaları noktasında birbirleriyle ilişkili olan bölümlerden teşekkül etmektedir. Kitabın ismine uygun olarak psikologların din ve Tanrı görüşlerini ele alış ve pek çok kitap okunarak ancak elde edilebilecek son derece önemli bilgileri, düzeyli ve anlaşılır bir şekilde ele alması nedeniyle mühim bir çalışma olduğunu, din psikolojisi alanında araştırma yapmak isteyenlerin de mutlak surette okuması gerektiğini düşünüyoruz. Hiç şüphe yok ki din psikologlarını bu tarzda ele alan kitapların sayısı arttıkça, ülkemizde çok da iyi tanınmayan bu alana dair malumat da zenginleşecektir.

Yazarın psikologları ele alışında eleştirici değil betimleyici bir üslup göze çarpmakta, bu üslup her bir bölümün sonunda yer alan “sonuç” kısımlarında bile devam etmektedir.

Ali Ayten’in kitapta ele aldığı ilk düşünür Sigmund Freud’dur. 1856’da bugünkü Çek Cumhuriyeti topraklarında Yahudi bir anne-babadan doğan Freud, dadısı da bir Hıristiyan olmasına rağmen, bilhassa babasıyla olan kötü ilişkileri sebebiyle ateist oldu ve ömrünün sonuna kadar (1939) öyle kaldı. Kendi deyimiyle o, tanrısız bir Yahudi’ydi. Darwin’in, Antropolog Feurbach’ın ve fizikçi Hermann van Helholtz’un fikirlerinden yararlandı. Ernest Brücke’den etkilenerek onun “fizik ve kimyanın kanunlarının insan organizmasına uygulanabileceği” görüşünü geliştirerek psikanalizi kurdu.

Freud, başlangıçta, bilinçaltı unsurlarının keşfi için hipnoz yöntemini kullanırken daha sonra serbest çağrışım ve bilinçaltına giden “kral yolu” olarak nitelendirdiği rüyaları kullandı. Tıpkı onun gibi bilinçaltına önem veren Jung, Adler, Rank gibi talebeleri onun cinselliğe yaptığı vurgu, oedipus kompleksi yorumu ve libidoya yüklediği anlam gibi meseleler sebebiyle ondan ayrıldılar.

Freud’un insanın bugünkü yaşamında çektiği tüm rahatsızlıkların geçmişte yaşanan hatıralarla kesin olarak ilişkili olduğunu düşünmesi sebebiyle determinist, günlük hayatın geçmiş yaşantılardan güdülendiği ve insanın bu noktada aciz ve iradesini kullanamaz bir durumda olduğunu düşünmesi sebebiyle pesimist olduğu söylenebilir. O, kişiliğin oluşumunda ilk dönemin

önemine dikkat çeker ve çocukluğu; oral (0-2 yaş), anal (1,5-3 yaş), fallik (3-5 yaş), gizil (5-11,13 yaş) ve genital (13- İlk yetişkinlik) olmak üzere beş döneme ayırır. Bu beş dönem içinde ise oedipus ve Elektra komplekslerinin yaşandığı fallik döneme hususi bir yer ayırır.

Freud'a göre insanda yaşam ve ölüm olmak üzere iki temel iç güdü vardır ve bunun dışındaki iç güdüler bu ikisinin türevleridir. İnsanın yaşantısını bu iç güdüler arasındaki denge belirler.

İnsana olumsuz bakan Freud, onun saldırgan olduğunu, cinsel tatmin aradığını, bunun yanı sıra toplumun koyduğu normların etkisinde kalması sebebiyle baskı altında olduğunu ve nevrozlar başta olmak üzere çeşitli ruhsal hastalıklara yakalandığını, ancak medeniyete de bu nevrozlarla ulaşıldığını düşünür. O, psikolojik teorilerini hastalardan yola çıkarak kurmuş bu sebeple de pek çok psikolog tarafından eleştirilmiştir.

Freud, psikanaliz anlayışını daha sonraları oldukça genişletmiş, bir tedavi metodundan çok, insan motivasyonunu ve kişiliğini ayrıntılarıyla anlamaya çalışan teorik bir sistem haline getirmiştir. İlk önce bilinç, bilinç öncesi ve bilinç dışından oluşan topografik kuramı, daha sonra ise id, ego ve süper egodan meydana gelen yapısal kuramı geliştirmiştir.

Freud, dine olumsuz bakmış, onun, çocukluk dönemine dayanan bir nevroz olduğunu, insanlığın bilime sarılmak suretiyle ondan kurtulması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre Tanrı yüceltilmiş bir babadır ve bir çok genç, babasının hakimiyetinden kurtulduktan sonra dinden uzaklaşmıştır. O, dinin bir opsasyon olduğunu iddia ederek "Opsesif Davranışlar ve Dini Ritüeller" başlıklı makalesinde dini davranışlarla opsasyonlar arasındaki benzer yönleri ortaya koymaya çalışmıştır. Freud'a göre dinin aslı totemdir. İnsan önce animist olmuş, sonraki aşamada dine yönelmiştir, ancak, evriminin ilerleyen döneminde dini de terk edip bilime yönelecektir ve yönelmesi elzemdir.

Freud, dinin kaynağını eski çağlarda yaşayan ilkel kabilelerin tecrübelerinde bulmanın mümkün olduğunu düşünür. Buna göre, güçlü, otoriter ve kabilenin kadınlarına sahip olan baba, hakimiyeti altında yaşayan oğullar tarafından öldürülür. Daha sonra pişman olan ve kendilerine de aynı şeylerin

yapılmasından korkan evlatlar, bir daha aynı şeyin yaşanmaması için aileden olan kadınlarla evlenmemesi kuralını koyar ve klanlar halinde yaşamaya başlarlar. Daha sonra kendisinden korkulan güçlü bir hayvanı totem olarak belirleyerek babanın yerine koyarlar. Zamanla totem korkulan babanın yerinde olmaktan çıkıp Tanrının prototipi halini alır.

Freud, totemle oedipus kompleksini irtibatlandırmaya çalışır. Totemizmdeki aynı klandan kadınlarla evlenmeme ve öldürmeme tabularını, oedipus kompleksindeki babayı öldürüp anneye sahip olma arzusuyla ilişkilendirmektedir. Bu iddiasını daha da genişleterek ahlakın, toplumun, sanatın ve tüm kültürel faaliyetlerin kaynağının oedipus kompleksinde birleştiğini savunmaktadır. O, "Totem ve Tabu" isimli eserinde Hıristiyanlıkla totem kurumu arasında benzerlik kurmakta ve Hıristiyanlığın temellerini sarsmayı amaçlamaktadır.

Son olarak, Freud, dinin gerçekliğini reddetse de belli bir zamana kadar işlevselliğinin bulunduğunu kabul eder. Ona göre din bir yere kadar insanların sığınma ihtiyacını gidermiştir. Ancak artık bu ilkel sığınmacılık terk edilip, bunun yerine bilime sarılmak gerekmektedir. Zira artık din, yararsız olmasının yanı sıra zarar da vermektedir.

"Totem ve Tabu", "Bir İllüzyonun Geleceği", "Musa ve Tek Tanrıçılık", "Gündelik Yaşamın Psikopatolojisi", "Cinsellik Üzerine Üç Deneme", "Haz Prensibinin Ötesinde", "Medeniyet ve Huzursuzlukları", 1936'da ölen Freud'un din psikolojisini ilgilendiren çalışmalarından başlıcalarıdır.

Kitabın, hakkında bilgi verdiği ikinci psikolog, başlangıçta Freud'la birlikte psikanaliz ekolü içinde yer alıp –hatta en önemli simalarından biri olup–daha sonra ayrılan Cari Gustav Jung'tur. İsviçreli bir papazın oğlu olan Jung 1875'te doğdu. Freud tarafından psikanaliz derneğinin başına getirildikten sonra "Libidonun Dönüşümleri ve Sembolleri" isimli eseri yazması sebebiyle buradan ayrıldı. Kuruculuğunu yaptığı analitik psikolojiyi "Analitik Psikoloji Üzerine Denemeler" isimli kitabında anlattı.

Jung, dine karşı Freud'a nazaran daha iyimser bir bakışa sahiptir. Dini, bir saplantı olarak değil, ruhsal aktivitenin doğal bir boyutu olarak görür. Ona

göre din hastalık değildir, aksine insanları nevrozlardan kurtarır. Din psikoterapinin en gelişmiş olanıdır. Dinin yokluğu ruhsal rahatsızlıkların sebebidir. Bütün insanların, hayvanların, bitkilerin ve bütün kristallerin en içte taşıdıkları öz, Tanrıdır.

Tanrıyı insan için önemli bir unsur olarak gören Jung, aşkın boyutuna değinmeksizin onu insani boyutla sınırlandırır. Tanrı bireysel tecrübenin ürünüdür. Psikoloji, Tanrı imgesinden söz edebilirse de Tanrısallığı konu edinemez, çünkü Tanrısallık insan tecrübesinin ötesindedir. Dinin iç güdüsel olduğunu, bu sebeple de, insanların dini konuları anlamamalarına rağmen onu bir kenara atamadıklarını belirten Jung, aşkın bir Tanrının varlığı konusunda ise agnostiktir. Öte yandan o, inanç dinde hakim unsur olsa da dinin özünün tecrübe olduğu kanaatindedir.

Kollektif bilinçdışı ve arketip, Jung'un kullandığı önemli kavramlardandır ve Tanrı inancını bunlara bağlar. Kollektif bilinçdışı, psişe içersinde, insanların daha önceki nesillerden, hatta hayvan atalarından itibaren, onların deneyim ve yaşantılarının nesilden nesile aktarılmasıyla oluşan, kişinin bugünkü ve gelecekteki davranışlarını etkileyen bölgedir. Kollektif bilinçdışı ilkel insanda da modern insanda da aynı şekilde mevcuttur. Arketipler ise kişinin bireysel hayatında sonradan elde edemediği, kollektif bilinçdışında kalıtsal olarak varolan, bilinçdışı psişik içerikler ve her insanda var olan psişik organlardır. Jung, bu kavramı St. Augustine'den almıştır. Arketipler bireyi benzer durumlarla karşılaşan ataları gibi davranmaya hazırlayan zihinsel deneyimlerin varolan belirleyicileridir. Tanrı da arketiplerden biridir. Bilinçdışından bilince bulaşarak bireyde etki yapar ve kendini kabul ettirir. Din de insan ruhunun derinliklerinde arketipler aracılığıyla ortaya çıkar. Bu noktada insan çaresizdir, iradesini kullanamaz ve kaçınılmaz bir şekilde Tanrıyı bulur.

Kitapta ele alınan üçüncü psikolog Erich Fromm'dur. Annesinin psikolojik rahatsızlığı sebebiyle mutsuz bir çocukluk geçirmiştir. O, dindar Yahudi bir aileye mensuptur. Kendisi hernekadar yeni Freudyenlerden olsa da, hümanist psikolojiyle daha fazla ilgilenmiştir. Zira o, insan karakterinin şekillenişinde biyolojik güçlerin etkili olduğunu iddia eden Freud'un ve

toplumun etkili olduğunu iddia eden Marks'ın aksine, insanın karakterini kendisinin belirlediğini söyleyerek, özgürlüğü insan tabiatının merkezine yerleştirir. O, Freud'un görüşlerini beğenmekle birlikte libidoya ilişkin düşüncelerini yetersiz bulur.

Fromm'a göre insanın ilişki, yaratıcılık, kimlik, köklülük ve algı dayanağı olmak üzere beş temel ihtiyacı vardır. İnsan için doğuştan iyidir ya da kötüdür denemez. İnsanda iyi eğilimler olduğu gibi kötü eğilimler de vardır. İnsan daima sahip olduğu yetenekleri ortaya çıkarma ve kendini geliştirme meyimine sahiptir.

İnsanda "sahip olmak" ve "olmak" üzere iki temel yönelim vardır. Bunların hangisi kişide hakimse o kişi buna uygun davranışta bulunur. *Sahip olma* eğilimlilerin haris, *olmak* eğilimlilerin ise erdemli mizaçları vardır. *Sahip olmak* eğilimliler para, mal, mülk, bilgi, şöhret ve insanı elde etme peşindedirler. *Olmak* eğilimliler ise bunların geçiciliğinin farkında olarak kendini geliştirmenin daha önemli olduğunu bilincindedirler. Bu eğilimler kişinin dini tutumunu da etkiler. Sahip olma eğilimliler *otoriter* dine, olmak eğilimliler ise *hümaniter* dine ilgi gösterirler. Birincisinin tanrısı puttur, ona tam teslim olur, kendini güvenceye almak ister. İkincisinde ise dine içten bir yönelim söz konusudur. Kişi dogmatik otoriteye teslim olmaz. Bu tür imanda Tanrıya inanç kişinin sahip olduğu iç nitelikleri iç tecrübe yoluyla doğrulamasıdır. Bu tür bir iman hümanist dinin niteliklerindedir. Fromm'un benimsediği yönelim "sahip olma", din de "hümaniter" dindir.

Fromm, otoriter dini, insanın kendini geliştirmesine engel olduğu için "gelişmemiş", bu dinin mensuplarını ise kendilerini yok ettikleri için "mazoşist" olarak niteler. Hümaniter din ise insanın kendisini geliştirme ve gerçekleştirmesine önem vermesi sebebiyle "olgunlaşmış" dindir.

Fromm, kendisini "ateist bir mistik" olarak niteler. Dinin aşkın boyutunu inkar etse de işlevlerini önemser. Ona göre insanın üzerinde bir ruhsal alan, kainatın ötesinde bir Tanrı yoktur; hayattaki tek anlam insanın yüklediği anlamdır. Aslında, herhangi bir dine karşı çıkmayan Fromm, kilisenin dini tekelinde tutmasında karşı çıkar. Eğer insan sevgiyi yaşıyorsa hangi dine mensup olduğunun da bir önemi yoktur. Öte yandan Fromm, her dönemde, her

yerde insanların dine yönelmeleri sebebiyle dine kalıtsal bir ihtiyacın olduğunu kabul eder. İnsanın bir bütünlük ihtiyacı vardır ve bu ihtiyacı gidermek için dine yönelir.

Ali Ayten'in kitapta incelediği dördüncü psikolog Abraham Maslow'dur. 1908 yılında New York'ta doğan Maslow, Rusya'dan göç eden yedi çocuklu Yahudi bir aileye mensuptur. Annesinin olumsuz davranışları ve kendisinin çirkin oluşu mutsuz bir çocukluk geçirmesine sebep oldu. Sporda da başarısız olunca kitaplara yöneldi. Başlangıçta davranışçı düşüncelere sahipken sonradan davranışçılığın yetersizliğini görünce psikanalize yöneldi. Kendini gerçekleştirme kuramıyla da hümanist psikolojinin en önde gelen simalarından biri oldu.

İnsanı çok öven ve yücelten Maslow'a göre, insan doğuştan kötü değildir; ya iyidir ya da nötrdür. Bu nedenle de Hıristiyanlıktaki "asli günah" öğretisini kabul etmez. Freud'un aksine o, görüşlerini hastalardan değil sağlıklı insanlardan yola çıkarak belirlemiştir.

Abraham Maslow'u psikoloji alanında seçkin kılan kuramlarından biri, temel ihtiyaçlar piramididir. Bu piramidin en alt basamağında yeme, içme, cinsellik vb. fizyolojik ihtiyaçlar, ikinci basamakta güvenlik ihtiyacı, üçüncü basamakta ait olma ve sevgi ihtiyacı, dördüncü basamakta ise saygı görme ihtiyacı bulunmaktadır. Piramidin en üst basamağında ise kişinin kendini gerçekleştirme ihtiyacı vardır. Ona göre, alttaki ihtiyaçlar giderilmeden üsttekiler giderilemez. Temel ihtiyaçlar engellenirse psikopatolojik rahatsızlıklar ortaya çıkar.

Kendini gerçekleştirme genellikle orta yaşın üzerinde görülen, her insanda doğuştan var olan bütünlük arzusudur. Kendini gerçekleştiren insan, varlığın bilincinde olur, kendi kararlarını verebilir, huzurludur, toplum içinde yaşayabilmenin yanı sıra benliğini de eritmez, doğaldır, başkalarının sorunlarıyla ilgilenir, iyi iletişim kurabilir, demokrat yapıdadır, yaratıcıdır, nüktedandır, bağınaz değildir ve zirve deneyimler yaşar. Zirve deneyim, kişinin eşyayı olduğu gibi gördüğü ve kendiliğinden mükemmelliğini anladığı, geçici kendini gerçekleştirmenin yaşandığı bir tecrübedir. Kendini gerçekleştirmenin

daha ötesinin aşkın gerçekleştirme olduğunu söyleyen Maslow, bunun bir ihtiyaç olduğunu, kişinin kendini aşarak evrenle bütünleşeceğini belirtmekte, böylelikle *transpersonel* psikolojiye girmektedir.

Maslow, din konusunda ise, W. James ve E. Fromm'dan etkilenmiştir. Yahudi bir ailenin çocuğu olmasına rağmen kurumsal dini reddetmiş, fakat bireysel tecrübeyi ve mistik deneyimi önemsemiştir. Ona göre dinin ve Tanrının aşkın bir boyutu yoktur. Dinin değil dini tecrübenin evrenselliği söz konusudur. Kurumsal dinde insanlar sembolleri somutlaştırarak amaç haline getirmişlerdir.

Abraham Maslow, kurumsallaşmış otoriter dinin takipçilerine “düzen insanı” kuralcı olmayan dine inananlara ise “mistik insan” demektedir. Otoriter din zirve deneyimleri engellerken otoriter olmayan din desteklemektedir. Son olarak, din ile bilimin çatışmaması gerektiğini belirten Maslow, dinsiz bilimin, bilimsiz de dinin olamayacağını ifade eder.

Kitapta incelenen son psikolog Yahudi asıllı Viktor Frankl'dır. Nazi kamplarında kız kardeşi haricindeki bütün akrabalarını kaybetmiştir. Belki de burada yaşadığı acılar sebebiyle hümanist psikolojiyi benimsemiştir. İnsanın irade ve sorumluluk sahibi olduğunu bilinçdışı bir güç tarafından sürüklenemeyeceğini belirtir. Frankl, üçüncü Viyana ekolü olarak anılmasını sağlayacak “Logoterapi” (anlam merkezli terapi) tekniğini geliştirerek, Freud'un insandaki haz istemine ve Adler'in güç istemine karşı çıkıp “anlam istemine” odaklanmıştır. Ona göre insandaki en temel güdü anlam istemidir. Varoluşsal boşluk, anlam isteminin engellenmesiyle oluşur. Bu da bir takım nevrozlara sebep olabilir. Bu durumda logoterapi uygulanır. Logoterapi anlam yoluyla terapi değil, terapi yoluyla anlam elde etme ilkesiyle çalışır.

Frankl da tıpkı Fromm ve Maslow gibi kurumsal dine karşı çıkarak bireysel tecrübeyi savunur. Ancak o, dine karşı diğerlerinden daha ılımlı yaklaşır. Din de diller gibi semboliktir. Bu nedenle dinler arasında da üstünlük yoktur. Ona göre din insana yardım eli uzatır ve ruhsal güvenlik duygusu verir. Bu nedenle psikoterapide kullanılabilir. Din ile logoterapinin amaçlarının farklı olduğu, dinin kurtuluşu psikoterapini ise sağlığı elde etmemizi hedeflediği düşünülmektedir. Fakat din, kurtuluşu sağlamakla psikolojik rahatlamayı,

dolayısıyla sağlığı, psikoterapi ise sağlık kazandırmakla dini kurtuluğu da elde etmeyi sağlayabilir. Din ve Tanrının gelecekte insan hayatından yok olması söz konusu değildir. Dünya evrensel dine değil bireysel dine doğru gitmektedir. Ancak bu, Tanrıya inancın azalacağı değil, kurumsal dinin zayıflayacağı anlamına gelmektedir.

Birbirinden önemli beş psikologun ele alındığı bu kitap, Din Psikolojisi alanı açısından oldukça kıymetli bir çalışmadır. Buna benzer ama bundan çok daha kapsamlı ve düzenli çalışmaların yapılması alanın bugünü ve geleceği açısından son derece önemlidir.

Arş. Gör. Ümit HOROZCU

**İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Psikolojisi Anabilim Dalı**